

GYŰJTÉSI ÚTMUTATÓK

A gazdacselédek

A vizsgálat célja megállapítani a gazdacselédek típusait, kultúráját, tehát azt, hogy alkotnak-e egy társadalmi réteget, vagy csoportot, s kultúrájukban hová kötődnek, hová tartoznak, a parasztság mely rétegéhez. Melyek azok a megkülönböztető kulturális jegyek, amelyek elválasztják a többi társadalmi csoporttól, vagy rétegtől. Adatok hiányában mindezek a kérdések megválaszolatlanok, feltételezettek. A gazdacselédeknek lényegében egy típusát ismerjük jól, az alföldit (déalföldit) *Veres Péter* szépirodalmi munkássága, valamint *Kiss Lajos*nak a hódmezővásárhelyi szegényparasztság ábrázolása alapján.

Mindenekelőtt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a parasztgazdaságokban dolgozó cselédek vizsgálatakor nem elegendő az életkörülményeikre vonatkozó adatokat összegyűjteni, azok nem adhatnak választ feltett kérdéseinkre.

Legelsősorban ismernünk kell azt az üzemtípust, amelyben a gazdasági cseléd dolgozott, mivel az üzemtípus határozza meg alapvetően a cseléd típusát.

A gazdasági üzem, amelyben a cseléd dolgozott (volt cseléd tartó gazdtól kédezzük)

Tisztázzuk a birtok eredetét, öröklött, vagy szerzett, a szerzés módját (vásárlás, házasodás, kivándorlás, kereskedelem útján, fuvarozással, iparossággal stb.). Állapítsuk meg a birtok nagyságát és művelési ágak szerinti megoszlását. Írjuk össze az állatállomány mennyiségét és minőségét fajták szerint. Soroljuk fel a gazdasági felszerelést, különös tekintettel a kisgépekre. Vázzuk fel a bel- és külterken található gazdasági és lakóépületeket. Kísérjük meg egy adott évben termelt javak értékét megállapítani, valamint felhasználását, mi az az összeg, amely az ellátásra kellett, mennyi munkabérré, mennyi került piacra. Ha lehet, tudjuk meg, hogy a piacra került áru árát mire fordították (földvásárlásra, gazdasági épületek felújítására, gazdasági gépek beszerzésére stb.). Különös figyelmet fordítsunk a munkaszervezet, munkamegosztás pontos meghatározására. Jegyezzük fel tehát, hogy az adott gazdaságban mi volt a munkaerő-szükséglet, a családtagok közül hányan, kik dolgoztak és milyen munkát végeztek, rendszeresen és alkalmanként hány külső munkaerőt foglalkoztattak, s milyen munkára (celéd, hónapos, arató, napszámos stb.). Tudnunk kell, hogy kinek mi volt a munkája egy gazdasági évben, ki irányította a gazdálkodást.

A családszervezet, amelyben a cseléd dolgozott (volt cseléd tartó gazdtól kédezzük)

Első lépésként állapítsuk meg, hogy milyen volt a család típusa (kiscsalád, nagycsalád, több generáció együttélése.) Ezen túlmenően fontos megállapítanunk a család életének közösségi és egyéni jellemzőit, különösen azt, hogy melyik volt túlsúlyban. Ez a téma rendkívül nehezen fogalmazható meg kérdésekben, az azonban egyértelmű, hogy a gazdaság kapitalizálódása, illetve önállósága szoros összefüggésben van vele. *Erdei Ferenc* annak a család típusnak a fejét, amelyre a közösségi jellemzők jobban dominálnak, „jobbágyparaszti”-nak nevezte. Megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy egy adott területi közösségen belül erősebb volt az összetartozás, inkább élhetett családtagként a cseléd a gazda családjában. Ám ha ez az összetartozás akár történeti, akár egyéb okok miatt csak egy-egy szűkebb réteget, vagy egy kisebb területet jellemez, úgy a cseléd helyzete inkább az uradalmi cseléd helyzetéhez közelített. Lényegében tehát arról van szó, hogy úgy jellemezzük a cseléd tartó családot, hogy lássuk, milyen szerepe volt benne magának a cselédnek: a családtagokhoz, vagy inkább a bérmunkásokhoz közelített jobban. Ez vizsgálódásunk egyik alapkérdése, s tulajdonképpen valamennyi kérdés-csoportunkra adott válaszról erre is feleletet kapunk, mégis fontos lenne külön is megkérdezni a volt cseléd tartó gazdát, valamint a volt cselédet, vagy egyéb külső munkaerőt, hogy a fent leírt két helyzet közül melyiket tartották igaznak saját körülményeiket figyelembe véve. Esetleg, ha a gyűjtő vállalkozik rá, ő maga is megállapíthatja ezt a vizsgált családról, természetesen jelezve, hogy ez az ő véleménye. Kérdezzük meg, azonos követelmények voltak-e a munkavégzésben a családtagok és a cselédek szá-

mára. Vegyük sorra a legfontosabb naptári ünnepeket, s jelentősebb családi eseményeket, s nézzük meg, hogy ezekben kikkel osztozott a család elsősorban (rokonság, szomszédok, barátok).

A cseléd tartó család társadalmi helyzete, kultúrája (volt cseléd tartó család től kérdezzük meg)

Legelsőként állapítsuk meg a család társadalmi helyzetét a többi rétegehez viszonyítva a községen vagy városban belül. Figyeljünk arra, hogy az egyke szerepet játszott-e a család meggazdagodásában. Fontosnak tartotta-e a család a felemelkedés valamilyen módját? (iskoláztatás, összeházasítás magasabb társadalmi osztály tagjaival). Voltak-e olyan szokásaik, ún. presztízsjelenségek, amelyek a felettük álló társadalmi osztályok vagy rétegek életmódjának külsőségeit utánozták? (pl. tartottak-e parádés kocsi, jártak-e a vadászatra, bankettekre). Lényegében ebben az összefüggésben kellene megvizsgálni a család lakás-, táplálkozás- és viseletkultúráját is. Milyen nagy volt a lakóházuk a község több lakóházához viszonyítva? Milyenek voltak a bútoraik, a kornak megfelelően a legújabb, vagy örökölt, saját rétegének megfelelő volt-e, vagy pedig más, felette levő réteg ízlését utánozta? Milyen ételeket főztek, hányzor étkeztek naponta, igényesek voltak-e a táplálásban, az egyes étkezésekkor kik étkeztek együtt, egyszerre az asztalnál? Ha a községben általános volt a vizsgált időszakunkban a népviselet, a család tagjai hordták-e, vagy pedig városi ruhát viseltek? Hol szereztek be a ruháikat, kivel varratták meg?

Cseléd típusok (volt cseléd tartó gazdtól és cseléd től kérdezzük meg)

A bevezetőben már jeleztük, hogy a cselédek típusát alapvetően az adott üzem típusa határozza meg. Emellett természetesen igen sok tényező játszik szerepet az egyes típusok kialakulásában. A XIX. század elejétől kezdve az 1960-as évekig a legkülönbözőbb típusa élt a gazdacselédiségnek. E történeti típusokat meghatározó nagyobb korszakok: a XIX. század eleje, az 1880-as évek és 1914 között, az 1920-as évek, a két világháború között, 1945 után.

A különböző természeti, földrajzi tájak szerint is differenciálódást tapasztalhatunk. Más cseléd típus létezett az Alföldön, más Szatmárban, megint más a Balaton-felvidéken és így tovább. Azt azonban mindjárt meg kell jegyezni, hogy ezek a földrajzilag elkülönülő típusok lényegében a történeti fejlődésnek megfelelően az egyes üzem típusok alapján jöttek létre.

Írjuk le a cseléd korát, családi állapotát, pontosan határozzuk meg, hogy a cseléd helyi születésű volt-e, vagy pedig máshonnan jött, ha igen, honnan? A cseléd tartó gazdnál lakott-e a cseléd, milyen volt a bérézése (egész kommissziós, háromnegyed, vagy feles). Milyen hosszú időre szegődött (éves cseléd, hónapos cseléd), ha egy évre szegődött éves cseléd volt, ott maradt-e hosszabb időre, vagy hamarabb elment? Ez utóbbi esetben írjuk le, hogy ő hagyta-e ott a gazdát, vagy az küldte el. A cseléd bent lakott-e a családdal a községben, vagy városban, vagy pedig külterületen majorban, tanyán lakott (kistanyás, szabadatanyás, ingyenes tanyás, tanyás béres, felestanyás stb.). Tartottak-e cselédek speciális munkára, speciális gazdálkodásban? (dinnyés, dohányos, kertész). Fontos a cselédséget más földnélküli rétegekhez (napszámos, földmunkás, kubikos, vályogvető) és a bérlőhöz viszonyítani.

A vizsgált cseléd volt-e napszámos, földmunkás vagy bérlő? Ha volt, sorolja fel mikor, ha nem, indokolja meg miért nem. Kérjük hasonlítsa össze a cselédkedést a többi felsorolt foglalkozással. Melyikhez kell több szakértelem, mihez kell nagyobb kockázatvállalás? Az élet egyes szakaszához fűződik-e valamelyik? Melyiket végezték fiatalabb korban, melyiket idősebb korban? Családi állapothoz köthetők-e a különböző foglalkozások? Az egyes foglalkozások között volt-e társadalmi különbség az adatközlő szerint? Mi volt az?

Kiséreljük meg az adott községben vagy városban megállapítani, hogy a vizsgált időszakban hány cseléd volt, ha lehetséges összehasonlítva az időszaki munkások számával. Ha nem tudunk megközelítőleg sem pontos számokat közölni, úgy elegendő a kettő arányát megadni.

A cseléd típusok vizsgálatán belül külön problémakört jelent a női cselédek vizsgálata. A női cselédek csak bizonyos típusai voltak találhatóak a parasztgazdaságokban. Leggyakoribb volt a gyereklányok pástorkodása, vagy pedig pesztrának állása. A szolgálóknak is különböző típusa volt koruktól és az üzem típusától függően (kisszolgáló, nagyszolgáló, tanyasi szolgáló). Ritkábban tartottak a parasztság szobalányt, szakácsnét, vagy dajkát. Különösen pontosan jegezzük fel a női cselédek munkáját, arra is figyeljünk oda, hogy egy-egy adott munkára szegődtetett női cseléd más munkát végzett-e? Csak háztartásban dolgozott, vagy mezei munkában is részt vett?

Volt a női cselédnek egy külön típusa a „bejáróasszony”, aki rendszeresen végzett nagyobb háztartási munkát (mosás, kenyérsütés, kerti kapálás, gyomlálás, kendermunka stb.). Amilyen részletesen csak emlékeznek rá, soroljuk fel a munkájukat, valamint azt is, hogy mit kaptak munkájuk ellenértéként, pénzt vagy természetbeni juttatást. Ha természetben fizették, előre megállapodott mennyiséget kapott, vagy alkalmanként adtak neki valamit?

A női cselédek vizsgálatok is elengedhetetlenül fontos feltenni azokat a kérdéseket, amelyek alapján megtudjuk, hogy csak munkaadó-munkavállaló viszony volt a cseléd tartó család és a cseléd

között, vagy pedig inkább patriarchális, cselédközösségi. Ne kerülje el figyelmüket annak a kérdésnek a tisztázása sem, hogy a női cselédek egyedülállóak, özvegyasszonyok voltak-e, vagy férjük cselédként dolgozott ugyanannál a családnál. Ha az utóbbi eset áll fenn, akkor tudakoljuk meg, ez kényszerhelyzet volt-e, véletlen, vagy ez volt a szokás.

A cseléd családjának gazdasági, anyagi helyzete (volt cseléd-től kérdezzük meg)

Jegyezzük fel részletesen birtokának nagyságát, művelési ágak szerinti megoszlását, az állatállomány mennyiségét és minőségét, a gazdasági felszerelést. Vegyük számba a lakóház, a gazdasági épület(ek) nagyságát, felszereltségét.

A cseléd családjának társadalmi helyzete és kultúrája (volt cseléd-től kérdezzük meg)

Tisztázzuk a család típusát, a családtagok számát, munkáját, foglalkozását. A cseléd családjának társadalmi helyzetét a szegényparasztság, illetve a földnélküliek rétegéhez viszonyítva vizsgáljuk. A többi földnélküli vagy szegényparaszti réteghez képest hol helyezkedett el a cseléd a társadalmi ranglétrán. Valójában jobb, vagy rosszabb anyagi körülmények között élt, mint a többiek? A konkrét anyagi helyzettől függetlenül társadalmilag hol helyezkedett el, melyek voltak az előnyei és hátrányai a többi állandó, illetve időszakos tevékenységekhez képest? Különösen fontos ennek vizsgálata, mivel egyik leglényegesebb kérdésfeltevésünk az, hogy mennyiben, milyen mértékben volt átmeneti jellegű a cselédkedés. A cseléd családját az év jelentősebb ünnepei, a fontosabb családi események során hová kapcsolódik? (rokonság, szomszédság, barátok).

Kísérreljük meg felderíteni, hogy mi volt az oka a cselédnek szegődésnek (pl. saját háztartásának ellátása, több jövedelem szerzése a családban, felesleges munkaerő lekötése, szakismeret szerzése). Ez utóbbira különösen felhívjuk a figyelmet, hiszen éppen az az egyik célunk, hogy a specializálódás mellett mennyire volt lehetősége a cselédnek megtanulni az egész parasztgazdaság irányítását, művelését, valamint melyik az az üzemtípus, társadalmi és kulturális szint, amelyben ez lehetséges volt. Történeti adatok ismeretében úgy tűnik, hogy akkor volt jelentősége a szakismeretszerzésnek, ha aránylag jó gazdasági körülmények között élő családok tagjai mentek el cselédnek, esetleg egy gazdasági újítást bevezető, alkalmazó családhoz, esetleg rokonhoz.

A cseléd lakása, táplálkozása, viseletkultúrájának vizsgálatakor a már korábban leírtakat vegyük figyelembe. Külön vizsgáljuk meg a még nem dolgozó gyerekek helyzetét a családban. Hogyan történik az ellátásuk, milyen a hálólhelyük, iskolába járásuk. Ha nem dolgozott a cseléd felesége állandó munkán, milyen jövedelemkiegészítő lehetőségei voltak (napszámosmunka, kalászgűjtés, kamillaszedés stb.). Milyen volt a munkaképtelen öregek helyzete? Hol laktak, hogyan történt az ellátásuk, a család gondoskodott róluk, vagy volt gazdájuk, esetleg koldultak.

A cseléd munkakörülményei (volt cseléd-tartó gazdától és cseléd-től kérdezzük meg)

Jegyezzük fel részletesen, hogy a cseléd önállóan dolgozott-e, vagy pedig naponta kiadták neki a munkát. A munkája elsősorban mezei, vagy házkörüli munka volt, fuvarozás, vagy egyéb speciális tevékenység? Kérdezzük meg, hogy ha a gazdánál lakott a cseléd, akkor hol volt a hálólhelye? (konyhában, istállóban cselédszobában, külön cselédlakásban). Hogyan történt az étkezése? Ugyanazt ette-e, mint amit a család, vagy külön főztek neki? Hogyan költötte el az ebédjét, vacsoráját? (együtt a családdal, vagy pedig külön). Mi volt a bére, mennyit kapott pénzben és természetben (gabona, más termény, élelmiszer, ruha, tűzrevaló). Kapott-e kukoricaföldet kapálásra, volt-e állattartási lehetősége? (legeltetés, teletetés).

A gazda és a cseléd viszonya (volt cseléd-tartó gazdától és cseléd-től kérdezzük meg)

Melyek voltak a cseléd-fogadás, illetve cselédnek állás körülményei? Mit kívánt a gazda a cseléd-től? (rátermettség, szakismeret, szorgalom, tiszteletadás, személytelenség stb.). Mit kívánt a cseléd a gazdától? (magas bért, sok és jó ételt, önálló munkát, pontos, részletes napi parancsot, barátkozó hangot, hivatalos hangot stb.). A jó étel említésekor kérdezzük rá, hogy mit jelentett az? (zsiros, kiadós, laktató, sok hús, változatos, jó és sok kenyér, vagy éppen kevés kenyér, kevés tésztaféle, tojás, tej, tejtermék stb.). Kérdezzük meg, hogy mi volt a cseléd és a gazda véleménye egymásról. Milyen a jó gazda és milyen a rossz? Milyen a rossz cseléd és milyen a jó? Milyen volt a gazda és a cseléd kapcsolata? Ismerték-e egymást korábban, általában a gazda ismerte-e a cselédnek állókat, s a cselédnek álló ismerte-e a cseléd-tartó gazdákat? Jegyezzük fel a szegődés idejét, helyét és körülményeit. Rendkívül fontos megállapítani, hogy a gazda, illetőleg a cseléd mennyire határolta el magát a másiktól, annak családjától, társadalmi csoportjától. Mennyiben és miben érezték magukat együvé tartozónak? (pl. a cseléd és a gazda fia; vagy egy községből valónak, nagyobb területi csoporthoz tartozónak, korábban vele azonos réteghez tartozónak tartották egymást).

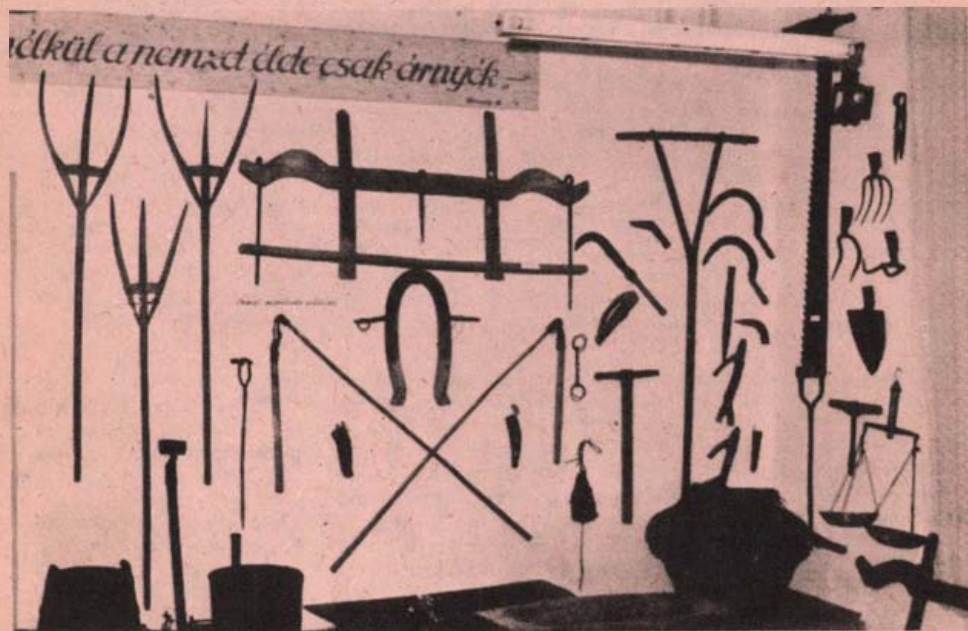
A cseléd felemelkedésének lehetőségei, mobilitás (volt cselédtartó gazdától és cselédttől kérdezzük meg)

Volt-e lehetősége egy cselédnek saját csoportján belül feljebb emelkedni? (béres gazda, parádéskoscsis, tanyásbéres, feles tanyás lett belőle). Ha igen, mi volt szükséges a felemelkedéshez? (szorgalom, szakismeret, életkor, megalázkodás stb.). Volt-e lehetősége saját csoportján kívül (felül) a kiemelkedésre? Lehetett-e belőle bérlő, fuvaros, vállalkozó, esetleg kisparaszt? Mi volt ennek az oka? Hogyan jutott el ezekre a szintekre egy cseléd? Szerepet játszott-e ebben a szakismerete, emberi tulajdonságai, vagy a véletlennek volt nagyobb szerepe? Mennyire volt reális, elérhető lehetőség egy cseléd számára a saját csoportján kívüli felemelkedés? Számítottak-e ezekre a lehetőségekre, vagy ez külön szerencse volt?

E téma vizsgálatakor is szeretném külön hangsúlyozni, hogy minden esetben konkrét adatokat jegyezzünk fel, soha ne általánosítsunk. Mondjuk meg minden esetben a jelenség idejét is. A gyűjtést végezzük el volt cselédtartó gazdánál és cselédnél egyaránt. Ha van rá lehetőség, olyan cselédet keressünk meg, aki az általunk vizsgált gazdánál cselédkedett. Ezt a körülményt minden esetben jelezzük az anyagban. Legjobb, ha felírjuk a nevét a gazdának is és a nála dolgozó cseléd(ek)nek is. Az alcímek alatt jelöltük, hogy a kérdéscsoportot kitől kérdezzük: a cselédtartó gazdától, a cselédttől, vagy mindkettőtől. A leírt adatok mellé minden esetben írjuk oda, hogy kitől származnak, tehát a cselédtartó gazdától vagy cselédttől.

Végezetül még egy fontos kérdésre hívnám fel a figyelmet. Nevezetesen arra, hogy ha az adatközlő csak rövid ideig volt cseléd, vagy a cselédeskedés mellett munkásélete során mással is foglalkozott, úgy pontosan jegyezzük fel évről évre valamennyi „foglalkozását”.

Molnár Mária

Részlet a tököli helytörténeti gyűjteményből (Vöös Imre felvétele)

1982 JUN 4

55983/1763

GYŰJTÉSI ÚTMUTATÓK

Az Amerikába irányuló kivándorlás néprajzi vizsgálata

Magyarországon – hasonlóan Európa más országaihoz – a polgári társadalom kialakulásával egyidőben, körülbelül az 1880-as évektől, nagyméretű, tengeren túlrá irányuló kivándorlási hullám söpört végig. A közelmúltban jelentősen megélnékültek a kivándorlás problémájának történeti vizsgálatait, s történéseink meggyőzően bizonyították, hogy az országot tömegesen elhagyó kivándorlók szinte egészében a parasztnépeség köréből kerültek ki. Igen meglepő, hogy a kivándorlás, amely az elvándorlók, s azok családja révén több milliós tömeget érintett, egyáltalán nem keltette fel a néprajzkutatók érdeklődését. Népünk történetének e tragikus eseményéről pótolhatatlan forrásanyag ment veszendőbe, mert a kivándorlással egyidőben sem a néprajz, sem a századfordulón kibontakozott szociológia nem végzett vizsgálatokat, noha a kortársak publicisztikai viták tömegével nyilvánították ki heves érdeklődésüket a kivándorlás iránt. Megfelelő adatok híján ma már nehéz megrajzolni az események pontos képét és szinte semmit nem tudunk arról, hogy a kivándorlás valójában mit jelentett az emberek életében, s milyen hatással volt a paraszti társadalom, kultúra egészére. Másrészt – mint az köztudott – nem kevés azok száma sem, akik végleg elszakadtak hazájuktól; ugyancsak keveset vagy semmit nem tudunk az ő későbbi sorsukról, leszármazottaik s a még élő első generáció óhazai kapcsolatairól. E hiányosságok mielőbbi pótlásának érdekében kérjük az önkéntes néprajzi gyűjtőket, s mindenkit, aki a téma iránt érdeklődik, hogy kapcsolódjék be a kivándorlás néprajzi feldolgozásának munkájába, hiszen csakis szélesebb társadalmi összefogással lehet a hiányzó forrásanyagot összegyűjteni.

Útmutatónk nem jelent részletes kérdőívet. A főbb kérdéscsoportok összeállításával, a legfontosabb témák körét kívánjuk meghúzni. Az adatgyűjtés során csakis a megbízható, hiteles adatokat jegyezzék fel (pl. nevek, helységek, intézmények stb. tekintetében) és eredeti néprajzi anyagot, tehát emberek megkérdezéséből származó adatokat gyűjtsenek! Az útmutatóban feltüntetett problémáknak lehetőleg mindegyikét próbálják kutatni, s a különböző kérdések tekintetében minél jobban bővítsék a körülményeknek megfelelő rész kérdések körét! Feldolgozásra egy-egy falu, esetleg kisebb táj kutatását ajánljuk, mert ennél nagyobb körben a szerteágazó forrásanyagot és az összetett problémakört már nagyon nehéz áttekinteni. Külön kiemeljük a családok önálló vizsgálatát, vagy akár egyetlen kivándorló életének részletes feldolgozását. E két módszert akkor érdemes követni, ha az adott család vagy a volt kivándorló személyes dokumentumainak (ld. az utolsó pontot) egészét dolgozzuk fel.

1. A kivándorlás történeti szakaszai. A kivándorlás „klasszikus” időszaka a múlt század utolsó harmadától az első világháború kitorréséig tartott. A vándorlási mozgalom háttérében álló gazdasági okok miatt ezt a szakaszt a „gazdasági emigráció” névvel is szokták említeni. Ekkor több mint 2,5 millióan vettek vándorbotot, s vándoroltak ki elsősorban az Egyesült Államok ipari körzeteibe. Nagyon fontos, hogy ennek az időszaknak minél több még élő, aktív résztvevőjét felkutassuk! A volt kivándorlók gyerekei ugyancsak hasznos adatokat, tájékoztatást tudnak nyújtani. Felhívjuk a figyelmet, hogy igen sokan közülük Amerikában születtek és kisgyerekek korukban kerültek haza, így őket feltétlenül kérdezzük ki. A kivándorlás az első világháború után rövid ideig szünetelt, majd az 1920-as évek elejétől az 1930-as évek végéig ismét megélnékült. Ekkor az Egyesült Államok bevándorlást tiltó rendelkezései miatt a magyar kivándorlók elsősorban Kanadába és Dél-Amerikába mentek. E korszak kivándorlóinak száma közülük Amerikában született, 70–80 ezer között mozgott. Mindmáig e szakaszt vizsgálták legkevésbé, pedig ennek még aktív résztvevői is többnyire élnek. Ezért a kutatást leginkább erre a korszakra vonatkozóan lehet folytatni. Kérünk mindenkit, hogy minél több még élő résztvevőt keressen fel és kérdezzen meg! Végül említsük meg, hogy az 1956-os események következtében nem jelentéktelen népeség hagyta el az országot. Ők más okok miatt vándoroltak ki, mint elődeik, de sok

szempontból – elsősorban a 6. pontban tárgyaltakkal kapcsolatban – bevonhatók vizsgálatunk körébe. Szinte az egész ország területéről vándoroltak ki, de különösen jelentős volt, és ezért jól fel lehet a témát dolgozni Szabolcs-Szatmár, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Veszprém, Győr-Sopron megyékben, illetve a ma nem Magyarországhoz tartozó felvidéki és délvidéki megyékben.

2. A kivándorlás. E pontban három lényeges témakörre hívjuk fel a figyelmet.

Elsőként a *kivándorlásra készítő okokat* kell kiderítenünk. Vidékenként más és más okok kerültek előtérbe, ezért feltétlenül minden indokolást fel kell jegyeznünk. Az okok tekintetében meg kell különböztetni a személyes indítékokat (kalandvágy, menekülés katonai szolgálat elől, családi viszály stb.) és tekintetbe kell venni az objektív körülményeket: földhiány, munkaalkalom hiánya, rossz megélhetés, nagybirtok túlsúlya stb. Fontos, hogy a kivándorlásra készítő, taszító erők mindegyikét először a megkérdezettek szavaival foglaljuk össze és csak utána általánosítsunk, következtessünk. Igyekezzünk kideríteni, hogy az adott közösség hagyományai mennyire tették lehetővé a nem mezőgazdasági munka vállalását (hova jártak ipari munkára és mennyien), az országon belül időségi munkavállalást (jártak-e, és ha igen, hová summásmunkára, vagy más alkalmi munkára)? Derítsük ki, hogy fавanként mennyi volt a kivándorló (lehetőleg név szerint, kivándorlási év szerint felsorolva), mennyien vállaltak az országon belül idegenben munkát (iparit és mezőgazdaságit), illetve mennyien dolgoztak folyamatosan otthon saját fölklükön. Állapítsuk meg a település birtokviszonyait, s ennek összefüggését a kivándorlók anyagi helyzetével. Ha nemcsak parasztok mentek ki, akkor milyen volt a többiek foglalkozása, anyagi helyzete? A gazdasági és személyes tényezők mellett volt-e valami rendkívüli politikai tényező, ami kivándorlást okozott (pártállás, munkásmozgalmi vagy agrárszocialista szervezkedések, nemzetiségi ellentét stb.)? Okozott-e kivándorlást természeti katasztrófa (filoxéra, szárazság stb.)?

Igyekezzünk kideríteni, hogy a falunak, a kivándorlóknak honnan, milyen forrásokból volt tudomása Amerikáról (vagy más külföldi országról)? Milyen kép élt bennük az idegen országról? Tudtak-e a kedvező munkaalkalmakról, elutazási nehézségekről? Ebben az összefüggésben tehát azt fontos megállapítanunk, hogy érvényesült-e és hogyan, milyen mértékben a külföldi munkalehetőségek *vonzerje*? É ezért fel kell jegyezni mindazokat a forrásokat, amikből tudomást szereztek Amerikáról (kivándorlási propaganda, levelek, a hazavándorlók elbeszélései stb.). Rögzítsünk minden olyan emlékeztést, történetet, amiben kifejeződik, hogy milyenek képzeltek Amerikát, s a visszatérők mit tapasztaltak, mennyire egyezett meg előzetes elképzelésük személyes tapasztalataikkal? Végző soron mi határozta meg, hogy hova, melyik országba vándoroltak ki?

Ha sikerült tisztáznunk a kivándorlásra készítő taszító- és vonzerők szerepét, ezek találkozásait, írjuk le részletesen az elutazás körülményeit. Itt számtalan apró részlet, helyi tényező kerül előtérbe, amiket mind rögzítenünk kell. Csak a leglényegesebbeket soroljuk itt fel. Hogyan teremtték elő a kiutazáshoz szükséges pénzt (kölcsön, a föld, a ház cladása, kintlévő hozzátartozók küldeménye stb.)? Egyáltalán, milyen költségek merültek fel? Útlelvel hivatalosan, vagy anélkül, illegálisan távoztak-e? Melyik volt a jellemző (soroljuk fel ki hogyan ment)? Milyen útvonalakon mentek (Németország, Hollandia vagy Fiume felé)? Az útvonalakat részletesen írjuk le! Csoportosan vagy egyenként hagyták el a falut? Kik mentek családdal, mentek-e csak férfiak, vagy nők? Kivándorlásuk során találkoztak-e ügynökökkel, jegyzőrekllekl stb? Elutazáskor hogyan búcsúzkodtak, rendeztek-e ünnepséget? Akik titokban utaztak, kitől búcsúztak el feltétlenül? Milyen ruhában utaztak el, mit vittek magukkal (emléktárgy, eszköz)? A községi előjáróság hogyan vélekedett a kivándorlásról? Milyen állami szervezetek, intézkedések segítették őket a kiutazásban, mennyire vették igénybe ezek segítségét (pl. a két háború között a „Kivándorlókat Védő Iroda” támogatását)? Részletesen írjuk le magát a kiutazást, a tengeri utat! Milyen nemzetiségűekkel utaztak együtt, milyen kapcsolatban voltak az utasokkal? Minden kiutazással kapcsolatos élményt, emlékeztést szó szerint jegyezzünk fel!

3. Az amerikai élet. A megérkezés körülményeit, az első napok cseményeit és konfliktusait aprólékosan derítsük ki. Fontos megállapítani, hogy mennyiben befolyásolta a kivándorlók amerikai tartózkodását (letelepedést, munkavállalást stb.) eredeti szándékuk, vagyis az, hogy ideiglenes munkavállalás céljával, avagy végleges letelepedés szándékával érkeztek? Tisztázzuk mindazokat a körülményeket, amik a kivándorló első lépéseit segítették: rokonok, falubeliek, idegenek, intézmények, állami szervek stb. támogatását.

Hol, melyik városban, településen telepedtek meg? Mi befolyásolta elhelyezkedésüket; rokonság, saját falubeliek, vagy más magyarok közelsége, illetve a kedvező munkakörülmények? Ha csoportosan mentek, akkor együtt is telepedtek le? Milyen körülmények között laktak, mennyibe került a megélhetésük? Laktak-e ún. „burdosházakban”? Mi volt erre a jellemző? Végig egy helyen laktak, vagy többször költözködtek? Laktak-e együtt más nemzetiségűekkel?

Milyen munkát végeztek Amerikában? E kérdésre részletes választ adjunk, egyenként soroljuk fel, ki, mit és hol dolgozott, egy kivándorló egymás után milyen munkákat vállalt. Lényeges megállapítani,

hogy kaptak-e szakképzettséget igénylő munkakört? Folytattak-e mezőgazdasági munkát az USA-ban, illetve Kanadában? Milyen munkát szerettek leginkább vállalni és miért (a mezőgazdasági és az ipari munkavállalás különbségeire való tekintettel)? Okozott-e problémát az új munka megtanulása? Milyen munka volt jövedelmezőbb? Mennyi időt dolgoztak naponta, mennyit kerestek és ebből mit tudtak eltenni? Derítsük ki a munkakörülményeiket is! Munkavezetők, előmunkások kik, milyen nemzetiségűek voltak? Voltak-e nyelvi problémáik? Az amerikai munkavégzés aprólékos leírása közben külön helyezzünk hangsúlyt a volt kivándorlók saját megítélésére, amivel az ottani munkát, keresetet stb. megítélték. Hogyan értékelték és hogyan tudták megszokni az idegen munkát és körülményeket?

Próbáljuk megállapítani, hogy a bevándorló magyarok hogyan tudtak alkalmazkodni az új viszonyokhoz. Az új körülményeket hogyan szokták meg, milyen lehetősége volt annak, hogy bekapcsolódjanak az ottani életbe? Állapítsuk meg, hogy milyen szervezeteket látogattak (egyházi, betegsegélyző, munkásmozgalmi szervezetek, klubok s egyéb intézmények)? Munka mellett volt-e valamennyi szabad idejük és hol töltötték el azt (barátok között, kocsmában, szervezetek rendezvényein stb.)? Legyünk figyelemmel a kivándorlók vallásos érzületének alakulására, illetve derítsük ki, hogy kapcsolatba kerültek-e a szakszervezetekkel vagy a munkásmozgalmal? Állapítsuk meg, hogy ezek a szervezetek mennyire tudták tömöríteni a kinti magyarokat, ha igen, mivel és hogyan? Ugyanakkor figyeljük, hogy a szervezetek elláttak-e olyan szerepet, ami a kivándoroltakat lényegében a fogadó társadalomhoz, annak kisebb közösségeihez közelítette? Kérdezzünk rá, hogy milyen nemzetiségekkel éltek kint együtt (a szomszédos országok, vagy más országok lakosaival)? Ebben az összefüggésben tehát az a fontos, hogy megállapítsuk az Amerikában munkát vállaló magyarok hogyan, milyen mértékig kerültek kapcsolatba a fogadó országokkal, más bevándorló nemzet csoportjaival, mennyire kapcsolódtak be azok életébe, kultúrájuk és életvitelük mennyiben érintkezett a fogadó társadalommal és kultúrával, illetve miként alakult át ennek következtében? Legyünk figyelemmel a nyelvi problémákra is!

Külön foglalkozunk azzal, hogy a kivándorlók milyen kapcsolatot tartottak az óhazával! A levelezés, a pénzküldemények és egyéb küldemények lehetőleg minél több mozzanatát írjuk le. Állapítsuk meg, hogy hogyan élt a kivándoroltakban az óhaza emléke és ez mit jelentett számukra. Fontos elkülöníteni, hogy a kivándorlók mennyiben segítették az otthon lévőket s azok hogyan tudtak az idegenbe szakadtaknak valamilyen (főleg érzelmi) ellenszolgáltatást nyújtani.

Nagy figyelmet és aprólékos gyűjtőmunkát igényel, hogy meg tudjuk állapítani az Amerikában lévő etnikai, nemzeti öntudatának mértékét. Igyekezzünk a lehető legnagyobb gondnal feljegyezni minden olyan eseményt, ami a hazai szokások, gondolkodásmód stb. továbbbélésének, megőrzésének jelét mutatja. Pl. milyen kalendáris és más szokásokat gyakoroltak Amerikában is (betlehemi csiga, májusfaállítás, húsvéti locsolkodás, étkezési szokások, temetkezési hagyományok, táncok, mesélés stb.)? Próbáljuk kideríteni, hogy a hazai paraszti kultúrájának milyen elemeit tartották meg közösségi szinten és milyenek őrizték meg családi életük személyesebb világában. A kivándoroltak kikkel házasodtak (falubeliek, magyarok), tartottak-e a hazaihoz hasonló lakodalmat? Olyan esetben, ahol még most is él valakinek kinti hozzátartozója, feltétlenül rá kell kérdeznünk, hogy napjainkban milyen szokásokat őriznek a kinti rokonok és alkalmanként rendeznek-e a magyar közösségek látványosabb „nemzeti eseményt”, jelentősebb közösségi szokást? Milyen új szokásokat gyakorolnak? Ismét utaltunk az amerikaiok nyelvi helyzetére: otthon milyen nyelven beszéltek és beszélnek ma, illetve hogyan érintkeztek a külvilággal? Írjunk le minden olyan esetet, ami más nemzetiségűekkel és a fogadó ország lakosságával történő összeházasodásra vonatkoznak. E kérdéseket folytatni lehetne, kérünk mindenkit, hogy az adott lehetőségek mellett igyekezzen ezek körét tágítani.

4. A visszavándorlás. Először is állapítsuk meg a ki- és a visszavándorlás arányát az adott településen belül. Kik, miért és mennyi idő múlva tértek haza? Mindenki haza tudott jönni, aki a nem végleges kiutazás szándékával ment ki? Itt két szempont megállapítása a legfontosabb. Egyrészt – aprólékosan dokumentálva – meg kell állapítani, hogy a visszavándorlók az elutazásuk képest milyen változásokat mutatnak (anyagi tekintetben: mennyi pénzt hoztak és küldtek stb., személyes életükben milyen változást hozott Amerika és szokásaik terén mi alakult át, mi újat tanultak?). Írjuk le mindazokat a tárgyakat, amiket a hazatérők hoztak. Másrészt fontos kideríteni, hogy a visszavándorlók hogyan illeszkednek be ismét a falu életébe, vagy ha erre nem került sor, hova kerültek, mit csináltak? Kérdés, hogy változtattak-e valamit korábbi foglalkozásukon (földművesek maradtak-e), ha nem, akkor alkalmaztak-e újításokat, a hozott tárgyak mennyiben segítettek munkájukat stb? Változott-e magatartásuk (vallási, politikai tekintetben) hazatérésük után? „Öntudatosabbak” lettek-e? Milyen vezető tisztséget vállaltak hazatérésük után a faluban? Egyáltalán: eltértek-e – és ha igen, meddig – a falu itthoni lakóitól (meddig hordták az amerikai ruhát, meddig használták a szerszámokat stb.)? A visszavándorlók nyomán növekedett-e a kivándorlási hullám?

5. A kivándorlás hatása. Itt elsőként azt kell megállapítani, hogy mit jelentett az emberek számára a ki- és a visszavándorlás, illetve a paraszti kultúrában milyen változásokat eredményezett az esemény. Miben érződött a falun ez a hatás? Elsősorban anyagi és tudati hatásokot lehet megfigyelni. Ezeket mindenhol aprólékosan fel kell jegyezni, megkülönböztetve a falu egészét és a ki- és visszavándorlót egyénileg ért hatásokat. Figyeljük meg, anyagilag emelkedett-e a falu vagy a kivándorlók egyéni helyzete (hozott és küldött pénz, illetve gazdasági eszközök stb.)? Milyen tudati hatások voltak jellemzők (morális, vallási, műveltségi) és miben alakult át általános magatartásuk? Gyűjtjük össze a fokrörkincs minden „amerikás” változatát: népdalokat, „amerikás” ponyvákat, vicceket, Amerikára utaló földrajzi neveket és általában minden „amerikás” élménytörténetet stb. A vándorlási mozgalom hozzájárult-e, és ha igen, mennyiben, a falu belső életének, külső képiének és kulturális arculatának átalakulásában? Nagyon fontos, hogy rögzítsük azt is, ha ilyen változások, átalakulások nem, vagy csak kismértékben történtek! Ezek elmulasztása torz eredmények megállapításához vezethet! Az esetleges változásokat igyekezzünk időbeli tartósságuk szerint is megállapítani. A tudati hatások általában csak finom viselkedésbeli vonásokban nyilvánultak meg, ezért kutatásuk nagy gondosságot igényel.

6. Mai kapcsolatok. Az amerikában megtelepedett kivándoroltak (derítsük ki pontos számukat minden vizsgált közösség esetében!) még élő tagjai, valamint az ő utódaik többé-kevésbé erős kapcsolatot tartanak fenn Magyarországgal, elsősorban szülőföldjükkel. Kutatásunk feltétlenül terjedjen ki a *mai* probléma vizsgálatára is! Vizsgálunk kell a kapcsolatrendszer „csatornáit”, így a mai levelezést (mit írnak haza, mit írnak ki, ki a levélíró stb.), a küldeményeket, a tömegtájékoztatói eszközök ilyen szerepét (a sajtó miről tudósít, az óhazáról milyen képet alakít ki stb.)? Figyelemmel kell kísérni a kapcsolatrendszerben forgó javakat: milyen tudati elemek jönnek és mennek a két csoport között (etnikai szimbólumok, viselkedésminták, hagyományos és újabb erkölcsi normák stb.), milyen anyagi javak kerülnek forgalomba (mit küldenek haza a kintiek, miket küldenek nekik Magyarországról, pl. ruhák, „farmernadrág”, villanyborotva, illetve népművészeti tárgyak, fűszerek, paprika, könyvek, fényképek stb.)? Külön figyeljünk fel az utazások mai szerepére. Milyen gyakran látogatnak haza az „amerikások”, kiket látogatnak meg, milyen alkalomból (pl. búcsú, lakodalom, nyaralás stb.), hogyan jönnek (egyedül, ismerősökkel, „külföldiekkel”), milyen közlekedési eszközzel stb. Mit csinálnak itthon? Gyerekeiket küldik-e haza magyar szót tanulni és hova? A hazalátogatók igyekeznek-e feleleveníteni, illetve megtanulni a hazai, magyar szokásokat stb.? Keressünk fel nyugdíjukat itthon élvező hazatelepült egykori amerikusokat! A magyarországi rokonok szoktak-e Amerikába utazni? Írjuk le ennek is részleteit, főleg, ha a kiutazók idős emberek, parasztok. Figyeljük meg, milyen élményt jelentett számukra a rokonság idegen környezetben való viszontlátása, s egyáltalán az idős korban megvalósult „világlátás”? A kérdéseket e téren is egyre szaporíthatnánk, így kérünk mindenkit – akár önálló munkában is –, gyarapítsa ilyen irányú ismereteinket a jelzett kérdések körén túl is.

Befejezésül külön kiemeljük az *eredeti dokumentumok, források* gyűjtésének rendkívül nagy fontosságát. Kérünk mindenkit, lehetőleg minél több anyagot juttasson el hozzánk, akár eredetiben, vagy ha ez nem lehetséges, hiteles másolatban. Gyűjtsünk *írássos* dokumentumokat (amerikás leveleket, naplókat, visszaemlékezéseket, útleveleket, utazási propaganda-nyomatványokat, postai szelvényeket, egyesületi meghívókat stb.), *fényképfelvételeket* (eredeti képeket kivándorlókról, amerikai munkáról stb., de mai kinti egyesületi életéről is stb.) és a kivándorlók által egykor hozott *tárgyakat* (legalább fényképfelvételeket készítsünk róluk). Igyekezzünk minél több személyes *visszaemlékezést*, memoárt, egyéni karriertörténetet rögzíteni, próbáljuk az egykori kivándorlókat élettörténetük leírására megkérni. E munkákat akár önállóan is el lehet készíteni és be lehet küldeni, akár az országos néprajzi pályázatra, akár ettől függetlenül közvetlenül a Néprajzi Múzeumba (1055 Bp. Kossuth Lajos tér 12.)

Fejős Zoltán

